

UDK: 271.222(477.41)-9"10/14"
1.02 pregledni znanstveni članek

Simon Malmenvall

asistent, mladi raziskovalec
(Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani)

Pravna in ekonomska ureditev pravoslavne Cerkve v Kijevski Rusiji

Izvleček: Članek prinaša sintezo pravne in ekonomske ureditve pravoslavne Cerkve na ozemlju Kijevske Rusije od uradnega pokristjanjenja ob koncu 10. stoletja do sredine 12. stoletja. Avtor članka poskuša pokazati, da uveljavljanje krščanstva med Vzhodnimi Slovani ni potekalo spontano ali naključno, temveč strukturno, predvsem v obliki sodelovanja med cerkvenimi institucijami in politično oblastjo. Pravno in ekonomsko zgodovino Cerkve v obravnavanem času in prostoru je po avtorjevi presoji smiselno razdeliti v dve fazi. Prva faza zadeva ključno vlogo političnih oblastnikov, odgovornih za financiranje cerkvenih institucij neposredno po uradnem pokristjanjenju; druga faza pa je povezana z vzponom vse bolj samostojne Cerkve, ki se je bila zmožna vzdrževati tudi iz svojih lastnih dohodkov.

Ključne besede: Kijevska Rusija, pravoslavna Cerkev, pravna zgodovina, ekonomska zgodovina, srednji vek

Legal and Economic Organization of the East Orthodox Church in Kievan Rus'

Abstract: This article brings a synthesis of the legal and economic organization of the East Orthodox Church on the territory of Kievan Rus' from the official adoption of Christianity at the end of 10th century to the middle of the 12th century. The author of this article tries to show that the strengthening of Christianity among the East Slavs was not spontaneous or accidental but rather structural, achieved primarily through cooperation between ecclesiastical institutions and political authorities. He suggests the legal and economic history of the Church in the given period be divided into two phases. The first phase corresponds to the time immediately after the official adoption of Christianity, when the political rulers were responsible for the financing of the ecclesiastical institutions; the second phase is characterized by the rise of an increasingly independent Church that was capable of supporting itself also with its own sources of income.

Key words: Kievan Rus', East Orthodox Church, history of law, economic history, middle ages

Uvod

Pričujoči članek je zasnovan kot sinteza pravne in ekonomske ureditve pravoslavne Cerkve na ozemlju Kijevske Rusije od uradnega pokristjanjenja ob koncu 10. stoletja do sredine 12. stoletja. Obravnavana tematika je analizirana s strukturnega vidika, skozi vpetost Cerkve kot institucije v širše družbenopolitične razmere. Pri tem avtor skuša dopolnjevati tradicijo preučevanja cerkvene zgodovine Vzhodnih Slova-

nov v srednjem veku, ki so jo utemeljili ruski zgodovinarji na prehodu iz 19. v 20. stoletje, denimo Makarij Bulgakov (1816–1882) in Jevgenij Golubinski (1834–1912). Med avtoritetami sodobnejše historiografije, katerih ugotovitve so v ta članek vključene posredno, je vredno omeniti slovenskega cerkvenega pravnika in zgodovinarja jezuita Ivana Žužka (1924–2004), ruskega pravnega in cerkvenega zgodovinarja Jaroslava Ščapova (1928–2011) in ukrajinsko cerkveno zgodovinarico Sofijo Senik.

Zgodovinske okoliščine

Krščanska vera je na vzhodnoslovansko oziroma starorusko ozemlje¹ začela prodirati ob koncu 9. stoletja. (Malmenvall 2016, 548–549) V stoletju do uradnega sprejetja pravoslavne različice krščanstva kot državne vere leta 988 ali 989 pod velikim knezom² Vladimirjem Svjatoslavičem (980–1015)

- 1 S poimenovanjem Stara Rusija se slovenskemu jeziku smiselno prilagaja samostalnik ženskega spola *Rus'* (csl./rus. *Русь*) in njemu sorodna besedna zveza »ruska zemlja« ali »ruska dežela« (csl./rus. *русская земля*). Ime Kijevska Rusija sledi uveljavljenemu poimenovanju v ruski in zahodni historiografiji, s katerim se označuje zgodnje obdobje državnosti (od 10. do 13. stoletja) v kontekstu predmodernega pojava Stare Rusije; pridevnik »kijevska« se nanaša na mesto Kijev, prvo vzhodnoslovansko politično in cerkveno središče. *Rus'* po eni strani zaobjema različne srednjeveške in zgodnjenovoveške politične entitete v vzhodnoslovanskem prostoru, po drugi strani pa obsega tudi nekdanjo etnokulturno skupnost, nekakšno predhodnico današnjih Rusov, Ukrajincev in Belorusov. V latinskih virih je Stara Rusija pogosto označena z izrazom *Ruthenia*, Vzhodni Slovani pa kot *Ruthenos*. O predmodernih identitetah med Vzhodnimi Slovani: Plokhly (2006).
- 2 Veliki knez je v znanstveni literaturi ustaljen naziv za kijevske kneze, ki jih pridevnik »veliki« ločuje od pokrajinskih knezov. Besedno zvezo

je staroruska Cerkev svojo postopno rast znotraj večinsko poganškega okolja dolgovala razvejanim trgovskim in politično-diplomatskim stikom Kijevske Rusije z Bizantinskim cesarstvom, takratno velesilo na območju Evrope in Sredozemlja. Uveljavitve krščanstva med Vzhodnimi Slovani tako ni mogoče razumeti brez upoštevanja bizantinskega posredništva. (548–551)

Pod veliko kneginjo Olgo (945–962) se je krščanstvo v Kijevski Rusiji pospešeno širilo. Njena odločitev za krst v Konstantinoplu, naraščanje števila krščencev med kijevsko aristokracijo in Olgini načrti o vzpostavitvi domače staroruske cerkvene mreže – vse to priča o postopnem izpodrivanju poganskih kultov na vzhodnoslovanskih tleh. Olgina osebna odločitev za krščanstvo resda ni prerasla v uradno pokristjanjenje ozemlja, nad katerim je vladala, a je kljub temu postavila temelje, na katerih je lahko gradil njen vnuk Vladimir Svjatoslavič. (Malmenvall 2016, 550; Ivanov 2008, 325–326; Birnbaum 1993, 53–55; Senyk 1993, 33–35; Ryčka 2013, 73) Uradnega sprejetja bizantinske različice krščanstva ni mogoče dojemati v smislu nenadne spremembe družbeno-kulturne paradigme, saj je bil to postopen, več stoletij trajajoč proces. Uvedba krščanstva kot državne vere je pomenila zgolj deklarativno spremembo družbenih norm in začetek od oblasti potrjenega misijonarjenja med ljudskimi množicami. (Malmenvall 2016, 551) Glavni posledici uradnega pokristjanjenja sta bili uveljavljanje nove vere »z vrha navzdol« – sprejetje krščanstva je v političnem pogledu pomenilo

»veliki knez« je mogoče zaslediti že v glavnem viru za najzgodnejše obdobje vzhodnoslovanske zgodovine (*Pripoved o minulih letih*), dokončanem na začetku 12. stoletja; s tem nazivom je v smislu najvišje avtoritete med staroruskimi knezi označen kijeviski knez Igor (912–945). (Gorskij 2004, 119)

izraz pokornosti velikemu knezu – in poenotenje vzhodnoslovanskih plemen na podlagi skupnega kulturnega okvira. (Malmenvall 2016, 551; Levčenko 1956, 336; Shepard 2006, 67; Gorskij 2004, 126–127) Vzpostavljajoči se vrednostni sistem je v prvi vrsti omogočil utrditev Vladimirjevega položaja in posledično tudi legitimacijo vladavine rodbine Rjurikovičev. Soodvisnost med politično in cerkveno oblastjo se je najočitneje kazala na finančnem področju, saj je staroruska Cerkev vse do začetka 12. stoletja večinoma živela na račun knežjih darov. Tovrstno soodvisnost je dodatno potrjevala udeležba knezov na škofovskih sinodah, ki so se največ ukvarjale s cerkvenoupravnimi in moralno-disciplinskimi vprašanji. (Malmenvall 2016, 552; Franklin, Shepard 1996, 225; Podskal'ski 1996, 61; 64–65; 72; Shchapov 1993, 1–2) Od tod je mogoče izpeljati sklep, da je bila tesna povezanost med Cerkvijo in državo ena najizrazitejših značilnosti kijevskega obdobja vzhodnoslovanske zgodovine.

Velik pomen pri uveljavljanju krščanstva je imel Vladimirjev sin Jaroslav Modri (1019–1054). Jaroslavu se je z Bizantinci očitno uspelo dogovoriti o ustanovitvi kijevske metropolije. Najpozneje leta 1039 je konstantinopelski patriarh Aleksij I. v Kijev poslal Teopempta, prvega v staroruskih virih omenjenega metropolita (Malmenvall 2016, 552; Ostrowski 2004, 1214–1215), odgovornega za celotno Cerkev na območju Kijevske Rusije. Od takrat dalje Stara Rusija v cerkvenoupravnem smislu zanesljivo ni veljala več za misijonsko ozemlje, temveč za sestavni del konstantinopelske Cerkve. (Malmenvall 2016, 552–553; Vernadsky 1973, 79–80; Obolensky 1994, 109–110; 138–145; Senyk 1993, 83–84; Shchapov 1993, 25) Za konstantinopelski patriarhat je imela kijevska metropolija neprecenljiv pomen, saj je bila po ozemeljskem obsegu daleč največja, v finančnem pogledu pa najbolj dobičkono-

na. Konstantinopelski patriarh je namreč v skladu z ustaljeno navado ob postavitvi novega metropolita od kijevske metropolije prejel bogate darove. Kijevsko metropolijo je ob koncu 11. stoletja sestavljalo osem škofijskih sedežev: Novgorod, Belgorod, Černigov, Polock, Vladimir Volinjski, Perejaslav, Suzdalj in Turov. (Malmenvall 2016, 553)

Vpliv Bizanca, ki je najdaljoročneje vplival na podobo verskega življenja v Stari Rusiji, je zadeval meništvu. Od konca 9. stoletja so znotraj vzhodnokrščanskega sveta obstajale tri vrste meništvu: samotarsko ali eremitsko, samotarsko-skupnostno ali anahoretsko in skupnostno ali kenobitsko. Kenobitsko meništvu, ki je bilo v Bizancu najštevilčnejše, je izšlo iz načel sv. Teodorja Studita (759–826), predstojnika samostana Studion v Konstantinoplu. (Malmenvall 2016, 553–554; Franklin 2006, 94–96; Pasini 2011, 27; Ryčka 2013, 149) Posebnost ustanavljanja samostanov na vzhodnoslovanskih tleh je bila v tem, da večina od njih – drugače od Bizanca – ni bila postavljena na samotnih krajih, temveč v bližini mest ali v mestnih naselbinah samih. Do začetka 13. stoletja je bilo v Kijevski Rusiji okrog tristo samostanov, v katerih je skupno živelo približno petnajst tisoč menihov. Njihovi ustanovitelji in glavni finančni podporniki so bili navadno veliki ali pokrajinski knezi. Tudi to pričuje o razhajanju z bizantinsko prakso, v skladu s katero je samostane največkrat ustanavljala Cerkev sama. (Malmenvall 2016, 554; Franklin 2006, 94–97; Podskal'ski 1996, 89; Ryčka 2013, 146–147; 160–161; Shchapov 1993, 154; 156) Za utemeljitelja meništvu na staroruskem ozemlju je mogoče označiti meniha na gori Atos, sv. Antonija, ki ga je tamkajšnji predstojnik poslal domov, da bi začel zbirati menihe v domačem okolju. Pod njegovim vodstvom so se prvi staroruski menihi naselili v podzemnih rovih nad Dneprom južno od Kijeva in se ravnali po puščavniškem

načinu življenja. Na istem mestu je njegov naslednik, sv. Teodozij Pečerski, sredi 11. stoletja dal zgraditi pravi samostanski kompleks oziroma lavro, katere poslanstvo je bilo gojenje anahoretskega meništva. Vsi staroruski samostani so v naslednjih desetletjih delovali po zgledu Teodozijeve Kijevsko-pečerske lavre oziroma v skladu s studitskim pravilnikom, ki ga je Teodozij prilagodil z vključitvijo nekaterih samotarskih prvin. Ob tem je vredno upoštevati dejstvo, da je Kijevsko-pečerska lavra izjemoma nastala na meniško in ne velikoknežjo pobudo. Kijevsko-pečerska lavra je v naslednjih desetletjih postala glavno starorusko romarsko središče, iz vrst njenih menihov pa je izšel največji delež škofov domačega (vzhodnoslovanskega) porekla. (Malmenvall 2016, 554; Franklin 2006, 96–97; Pasini 2011, 28–31; Podskal'ski 1996, 84–85; 87; 89–90; 92; Senyk 1993, 146–148; Ryčka 2013, 148; 150–151; 154; Nazarenko 2009, 198)

Temeljne značilnosti cerkvene pravno-ekonomske ureditve

Dejavnost Cerkve kot pomembne verske in hkrati družbene institucije je v obdobju Kijevske Rusije pokrivala sedem glavnih področij. Prvo področje so predstavljale dejavnosti, povezane z liturgijo in podeljevanjem zakramentov. Drugo področje je zajemalo dejavnosti, povezane z vzdrževanjem razvejane škofijske mreže. Tretje področje je bilo v zvezi s preoblikovanjem kulture, kot denimo uravnavanje družbenih norm, ustvarjanje krščanske literature, skrb za izobraževanje in umetnost. Četrto področje je bilo usmerjeno v različne dobrodelne pobude – deljenje hrane in miloščine, gradnjo bolnišnic in sirotišnic ipd. Peto področje je bilo sooblikovanje gospodarskega življenja z upravljanjem lastnih

zemljiških posesti. Šesto področje so tvorile pravne pristojnosti Cerkve – v odnosu do posebne družbene skupine, imenovane »cerkveni ljudje«, pa tudi glede javne in družinske morale. Sedmo področje so bile politične funkcije Cerkve – posredovanje med sprtimi knezi in navzočnost pri izrekanju priseg ali sklepanju sporazumov. (Schcapov 1993, 2–3; 5; 13–14; 210–211) V Kijevski Rusiji je bilo bistvo odnosa med Cerkvijo in politično oblastjo v njenem tesnem sodelovanju pri vzpostavljanju na krščanskem temelju poenotene družbe. To se je najizraziteje odražalo v delitvi sodnih pristojnosti³ ter državnem zagotavljanju gmotnih sredstev za Cerkev, kar pa je do začetka 12. stoletja povzročalo njeno odvisnost od nosilcev politične oblasti. (Malmenvall 2016, 555; Feldbrugge 2009, 120–121; 243–245; Ščapov 1971, 74; Siewell 2012, 1)

Značaj zgodnjega vzhodnoslovanskega krščanstva se je v veliki meri odražal skozi svojstveno cerkveno pravo. Škofje so – podobno kakor v Bizancu in na krščanskem Zahodu – poleg svoje dušnopastirske in cerkvenoupravne oblasti opravljali funkcijo sodnikov na cerkvenih sodiščih. Pravne pristojnosti škofov na vzhodnoslovanskem ozemlju je mogoče v kijevskem obdobju razdeliti na dve veji: pristojnost nad strogo »notranjimi« cerkvenimi zadevami, denimo deljenjem zakramentov ali postno disciplino, in pa pristojnost Cerkve na »zunanjem« področju. Slednja je vplivala na širše družbeno dogajanje, denimo izključna jurisdikcija nad določenimi družbenimi skupinami, povezanimi z delovanjem Cerkve, in uravnavanje javne, zlasti družinske morale. (Franklin 2006, 84–87) Kljub nekaterim podobnostim je bila

3 Posvetni zakonik *Ruska pravda* se je tako večinoma ukvarjal z zagotavljanjem varnosti, medtem ko so bila škofijska sodišča odgovorna zlasti za družinsko moralo.

bistvena razlika med »latinsko« in bizantinsko Cerkvijo na eni ter starorusko na drugi strani v tem, da sta prvi dve upravljali številna škofijska in samostanska posestva, ki so jima služila kot pglavitni vir dohodka in so posledično tvorila materialno podlago za uresničevanje razvejanega kulturnega in dobrodelnega udejstvovanja. Staroruski cerkveni organizem je bil medtem do začetka 12. stoletja odvisen od prispevkov iz knežjih zakladnic in dohodkov, pridobljenih z izvajanjem sodne oblasti. (Malmenvall 2016, 555; Levčenko 1956, 450; Feldbrugge 2009, 243–245; Fedotov 1965, 400–401)

Za prvi izpričani staroruski cerkveni zakonik se je v znanstveni literaturi uveljavila besedna zveza *Vladimirjev zakonik*. Ta zakonik je med drugim predvideval ustanovitev cerkvenih sodišč in nadzor Cerkve nad merskimi enotami. To je pomenilo povzdignjenje Cerkve v vlogo »pravičnega razsodnika« na pomembnem področju vsakdanjega življenja. Zakonik je določal zbiranje cerkvenih dohodkov z desetino, opredeljeval osebne in družinske prestopke, obenem pa uvajal posebno skupino t. i. cerkvenih ljudi. (Obolensky 1971, 371–372; 374; Franklin, Shepard 1996, 163–165; Shepard 2006, 67; Feldbrugge 2009, 83–84; Žužek 1964, 122–124; Siewell 2012, 17–18; Senyk 1993, 173–174; Ryčka 2013, 102) *Vladimirjev zakonik* je bil po vsej verjetnosti izdan na začetku 11. stoletja, sredi istega stoletja mu je najverjetneje sledila nova redakcija, ki je razširjala domet cerkvene sodne oblasti, določala denarne kazni po zgledu posvetnega prava in Cerkev oproščala vseh dajatev. V znanstveni literaturi se je za to novo redakcijo ustalil naziv *Zakonik Jaroslava*. (Obolensky 1971, 370–371; Vernadsky 1973, 66–67; Franklin, Shepard 1996, 230–231; 234; 236–237; Feldbrugge 2009, 83–85; 120–121; 244–245; Žužek 1964, 127–128; Dmytryshyn 1991, 41–42; Franklin 2006, 86–87;

120–121; Ščapov 1971, 73; Siewell 2012, 23–24; Senyk 1993, 173–176)

Položaj Cerkve med politično oblastjo in lastno pobudo

V Kijeviski Rusiji je cerkvena oblast po bizantinskem zgledu nadzorovala moralno življenje celotnega prebivalstva, ki je uradno veljalo za krščansko – uravnavala spolne prakse, poročne in pogrebne običaje, kot denimo preprečevanje prisilnih porok, ugrabitev nevest, dvoženstva ali razvez brez krivdnega razloga ipd. Tako je Cerkev s svojimi normami na pobudo politične oblasti posegala v tiste javno izražene vidike zasebnega življenja, s katerimi se knežja (državna) zakonodaja ni ukvarjala, saj so tudi pred pokristjanjenjem spadali v domeno partikularno organiziranih vaških, plemenskih ali mestnih skupnosti. Pristojnost nad moralnim življenjem je politična oblast Cerkvi prepustila zato, da bi tako prispevala k ponotranjenju krščanstva v različnih družbenih plasteh in posledično čim hitrejšemu kulturnemu poenotenju na celotnem staroruskem ozemlju. Moralne omejitve in kazni so temeljile na bizantinskem cerkvenem pravu, ki ga je povzemala zbirka določil z naslovom *Nomokanon štirinajstih poglavij*, med pravoslavnimi Slovani znana kot *Kormča (knjiga)*, katere naslov je mogoče glede na smisel prevesti kot »knjiga za moralno-duhovno krmarjenje« na razburkanem »morju« osebnega in družbenega življenja.⁴ V to zbirko so bile vključene parafraze sklepov ekumenskih in pokrajinskih koncilov, izbrani teksti cerkvenih očetov in nekateri bizantinski državni zakoni. Najstarejši ohranjeni

4 Redakcija *Nomokanona*, na katero se je sklicevala staroruska duhovščina, je bila v Bizancu sestavljena konec 9. stoletja.

staroruski primerek *Nomokanona* je na začetku 12. stoletja nastal v Novgorodu in z veliko verjetnostjo podpira domnevo, da se bizantinsko cerkveno pravo v svoji kodificirani in prevedeni obliki na staroruskih tleh ni pojavilo neposredno po uradnem pokristjanjenju. Kljub splošnemu zgledovanju po vzorcu *Nomokanona* staroruski cerkveni pravni red v nasprotju z bizantinskim za različne moralne prestopke ni predvideval duhovnih kazni – kot denimo dodatnih molitev, postenja, (začasnih) prepovedi udeležbe pri liturgiji in prejetanja zakramentov –, temveč je zahteval denarne kazni, podobne tistim iz državnega oziroma civilnega knežjega prava. (Malmenvall 2016, 555–556; Shchapov 1993, 13–14; 93–95; 97; 110; 112–113; 122; 124; Franklin, Shepard 1996, 232–234; Žužek 1964, 8–10; 39–41; Feldbrugge 2009, 78; 89–91; 20; Senyk 1993, 169–173; Ryčka 2013, 102–103)

Pod izključno cerkveno jurisdikcijo z imuniteto pred političnimi avtoritetami je na staroruskih tleh spadala posebna družbena skupina po imenu »cerkveni ljudje« (csl. *црковные люди*), ki so jo sestavljali pripadniki duhovščine skupaj z meništvom, liturgičnimi pomočniki in ostalimi delavci v cerkvenih institucijah ter romarji. Tej kategoriji so se od začetka 12. stoletja – vzporedno s krepitvijo ekonomske samostojnosti Cerkve – pridruževali odvisni kmetje na cerkvenih posestvih. V duhovnike (prezbiterje) posvečeni možje so se po bizantinskem zgledu delili na dve veji: »črna duhovščina« – v duhovnike posvečeni menihi – na eni strani, na drugi pa »bela duhovščina« – duhovniki brez meniških zaobljub. »Belo duhovščino« so lahko sestavljali pred posvetitvijo že poročeni možje, medtem ko je za »črno duhovščino« veljal celibat. Škofje in metropolitani so, kakor v Bizancu, izhajali le iz meniških vrst. V obdobju Kijevske Rusije so bili kijevske metropolitani po večini grškega porekla. Do

izjeme, ko je bil postavljen vzhodnoslovanski metropolit, je prišlo le dvakrat – leta 1051 s Hilarijonom in 1147 s Klementom Smoljatičem. Od konca 11. stoletja je bila približno polovica staroruskih škofov vzhodnoslovanskega izvora, polovica pa grškega. (Malmenvall 2016, 555; Vernadsky 1973, 151–152; Fedotov 1965, 401; Feldbrugge 2009, 84; Shchapov 1993, 111–112; 117; Podskal'ski 1996, 64; Senyk 1993, 124–125; Ryčka 2013, 101–102)

Staroruska Cerkev kijevskega obdobja je svoja gmotna sredstva zgoščevala po škofijskih sedežih, od koder so se razporejala vse do podeželskih duhovnikov. Cerkveni prihodki so izvirali predvsem iz desetine letnega dohodka velikega kneza in desetine letnega dohodka pokrajinskih knezov. Desetina ni nikoli predstavljala splošno obvezujoče dajatve, ki bi od vsakega posameznega prebivalca zahtevala plačilo v vrednosti določenega deleža njegovega premoženja, temveč je bila vselej v domeni vrhovne politične oblasti, ki je Cerkev podpirala iz lastnih sredstev. Kljub pomenljivemu imenu ni vselej zajemala natančno desetodstotnega deleža določenih dohodkov, temveč se je njena višina spreminjala glede na okoliščine – pogosto je bila celo nad desetimi odstotki. Praksa podeljevanja desetine je Cerkvi zagotavljala poglobitveni finančni vir do začetka 12. stoletja, ko so njeni prihodki postajali vse bolj raznoliki in odvisni od specifičnih pokrajinskih dejavnikov. Cerkev se je oskrbovala tudi s pomočjo lastnih nepremičnin, ki pa so jih večinoma priskrbeli knezi. Ti so kijevskemu metropolitu, škofom in samostanom nemalokrat podarjali zemljišča, vasi in celotne dele mest – tovrstne nepremičnine so sicer cerkveno ekonomijo začele pomembneje oblikovati šele od konca 11. stoletja, sprva v okviru samostanov, sredi 12. stoletja pa tudi v okviru škofij. Nezanemarljiv vir prihodkov so bile še denarne kazni, ki so

jih obsojencem nalagala škofijska sodišča. Do množenja cerkvenih posesti preko knežjih darov in splošne krepitve ekonomske samostojnosti Cerkve je prihajalo vzporedno z drobljenjem staroruskih kneževin in posledično s krhanjem enotnosti politične oblasti. Ker so staroruski knezi v negotovih notranjepolitičnih razmerah Cerkev vse bolj dojemali kot moralno avtoriteto oziroma posrednico med sprtimi stranmi, so ji v zahvalo za opravljeno delo in kot spodbudo za nadaljnjo pomoč poklanjali bogate darove (zlasti zemljišča) ter tako zmanjševali njeno dotakratno ekonomsko nesamostojnost. Gmotno preskrbljena, ekonomsko vse bolj samostojna in družbeno močna Cerkev je na prehodu iz 11. v 12. stoletje postala osrednja ohranjevalka staroruske etnokulturne identitete. (Malmenvall 2016, 556–557; Franklin, Shepard 1996, 230–232; Feldbrugge 2009, 84–85; Shchapov 1993, 87; 89–91; 99–100; Podskal'ski 1996, 63; 65–66; Senyk 1993, 149–150; 178–181; 217–225; Ryčka 2009, 127; 129–130; Ryčka 2013, 103–104)

Posebnosti staroruske (cerkvene) pravne ureditve

S pokristjanjevanjem je v državne tvorbe pod vplivom Bizantinskega cesarstva prodiralo tudi iz antične rimske dediščine izhajajoče posvetno pravo. Novokrščeni vladarji so namreč v bizantinskih pravnih predpisih tudi zaradi njihove pisne oblike – razlika glede na starejše plemensko običajno pravo, posredovano po ustnem izročilu – prepoznavali izraz kulturnega prestiža, ki bi ga bilo vredno posnemati. Kljub spremenjenim družbenim okoliščinam se je Stara Rusija rimskemu pravu na področju politične oblasti in družbenega življenja izognila in tako še naprej izhajala iz lastnih specifik. Poglavitna staroruska zbirka zakonov s komentarji je bila

sproti revidirana in razširjana *Ruska pravda*, v kateri rimsko-bizantinskih pravnih prvin ni mogoče zaslediti. Ukvarjala se je predvsem z zagotavljanjem javnega reda in s spoštovanjem zasebne lastnine. Nastala je zaradi ureditve napetih odnosov med skandinavskimi vojaškimi najemniki in novgorodskimi meščani. Prvič je bila zapisana pod Jaroslavom Modrim v tridesetih letih 11. stoletja. V znanstveni literaturi je skupaj z revizijo iz sedemdesetih let 11. stoletja – takrat je vsebovala okoli osemsto petdeset besed – znana kot *Kratka pravda*. Temeljito predelana (t. i. *Razširjena pravda*) je bila za časa kneza Vladimirja Vsevolodoviča Monomaha (1113–1125). *Ruska pravda* kot celota temelji na vzhodoslovanskem običajnem pravu – to je sprva vključevalo tudi krvno maščevanje, čeprav se je opiralo zlasti na prakso denarnih odškodnin, predpisanih kot kazen za najrazličnejše prestopke: od žalitev in telesnih poškodb do kraj in umorov. Tak način kaznovanja je za velikoknežjo zakladnico predstavljal pomemben vir dohodkov in se je prav zato ohranil tudi v krščanskem obdobju, krvno maščevanje pa je bilo pod Jaroslavovimi nasledniki odpravljeno zaradi neskladja s krščanskimi moralnimi načeli. Čeprav *Ruska pravda* temelji na običajnem pravu, ga presega po treh pomembnih značilnostih. Prvič, nosilec zakonodaje je veliki knez sam – in ne posamezni pokrajinski knez ali običajno pravo posameznega plemena. Drugič, zakonik se sklicuje na svoje lastne opredelitve v zapisani obliki in ne na ustno posredovane norme, ki so sicer še naprej veljale na področju dedovanja in premoženjskih pravic znotraj različnih skupnosti (družine, sorodstva, vasi, mesta). Tretjič, temeljni pomen *Ruske pravde* je v njeni splošni obvezujoči naravi za celotno ozemlje Kijevske Rusije. (Feldbrugge 2009, 33–34; 36; 38–39; 43–45; 50; 58; Obolensky 1971, 314–316; 319; Levčenko 1956, 443; Žužek 1964, 111–112; 117–118; Shchapov

1993, 122; Petruhin 2000, 182; Dmytryshyn 1991, 36; Franklin 2006, 84–85; Senyk 1993, 174–177)

Izjemo pri sprejemanju rimsko-bizantinskih pravnih vzorcev je predstavljala Cerkev, ki pa se po bizantinskem pravu vendarle ni zgledovala v celoti. Že omenjeni *Vladimirjev zakonik* se skupaj s svojimi razširitvami sicer opira na standardni bizantinski *Nomokanon*, kar je celo izrecno zapisano v njegovem uvodu, vendar ob tem vsakokratnega velikega kneza obvezuje, naj desetino svojih letnih dohodkov oddaja cerkvi svete Bogorodice v Kijevu – od tod naj bi se pridobljena sredstva razporejala za preživljanje duhovščine in pomoč revežem. Cerkevne desetine namreč bizantinsko pravo ni poznalo, poznal pa jo je zahodnokrščanski svet⁵ in jo utemeljeval s spoštovanjem Mojzesovih starozaveznih naročil (prim. 4 Mz 18,8-32). Takšna podobnost dopušča predvidevanje, da se je Vladimir pri uvedbi desetine zgledoval po »latinskem« Zahodu – zlasti po sosednji Poljski, ki je Cerkev v prvem stoletju po uradnem pokristjanjenju (leta 966) podpirala iz kraljeve zakladnice. (Petruhin 2000, 278–281; Podskal'ski 1996, 64; Senyk 1993, 176; 301; Ryčka 2013, 104–105; Shchapov 1993, 97–99; Žužek 1964, 122–124)

Zaključek

Uveljavljanje krščanstva na ozemlju Vzhodnih Slovanov ni potekalo spontano ali naključno, temveč strukturno, v obliki sodelovanja med cerkvenimi institucijami in politič-

- 5 Pravni mehanizem desetine na Zahodu sicer ni bil razumljen v smislu centraliziranih dajatev Cerkvi s strani pokrajinskih mogotcev ali državnih vladarjev, temveč bolj v individualnem smislu kot dajatev vsake družine ali manjše gospodarske enote.

no oblastjo. Pravno in ekonomsko zgodovino staroruske Cerkve od uradnega pokristjanjenja ob koncu 10. stoletja do sredine 12. stoletja je smiselno razdeliti v dve fazi. Prva faza, med koncem 10. in koncem 11. stoletja, obsega ključno vlogo političnih oblastnikov, odgovornih za financiranje cerkvenih institucij in uravnavanje cerkvenega prava; druga faza, od konca 11. do sredine 12. stoletja, pa zadeva vzpon družbeno vse bolj samostojne Cerkve, ki se je bila zmožna vzdrževati tudi iz svojih lastnih dohodkov. Na ekonomski in splošni družbeni vzpon Cerkve je odločilno vplivala slabitev oziroma razdeljenost politične oblasti od sredine 11. stoletja naprej.⁶ V tem času in tudi zaradi omenjenih okoliščin je Cerkev postala najvplivnejša usmerjevalka družbenega življenja – delovala je kot vezno tkivo med verskim naukom in njegovimi moralnimi zapovedmi, knežjo oblastjo, etnično identiteto in novo pisno kulturo.

Reference

Birnbaum, Henrik. 1993. Christianity Before Christianization: Christians and Christian Activity in Pre-988 Rus'. V: Christianity and the Eastern Slavs. Zv. 1, Slavic Culture in the Middle Ages, 42–62. Ur. Boris Gasparov, Olga Raevsky-Hughes. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Dmytryshyn, Basil. 1991. Medieval Russia: A Source Book 850–1700. Holt Rinehart & Winston.

6 Pregledno o političnih procesih v Kijeviski Rusiji od začetka 11. do začetka 12. stoletja: Franklin (2006).

Fedotov, George P. 1965. *The Russian Religious Mind: Kievan Christianity, the Tenth to the Thirteenth Centuries*. New York: Harper.

Feldbrugge, Ferdinand. 2009. *Law in Medieval Russia*. Boston: Martinus Nijhoff.

Franklin, Simon. 2006. *Kievan Rus' (1015–1125)*. V: *The Cambridge History of Russia*. Zv. 1, *From Early Rus' to 1689*, 73–97. Ur. Maureen Perrie. Cambridge: Cambridge University Press.

Franklin, Simon; Shepard, Jonathan. 1996. *The Emergence of Rus*. London, New York: Pearson Education Limited.

Gorskij, Anton A. 2004. *Rus': ot slavjanskogo rasselenija do Moskovskogo carstva*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.

Ivanov, Sergey A. 2008. *Religious Missions*. V: *The Cambridge History of The Byzantine Empire, c. 500–1453*, 305–332. Ur. Jonathan Shepard. Cambridge: Cambridge University Press.

Levčenko, Mitrofan V. 1956. *Očerki po istorii rusko-vizantijskih otnošenij*. Moskva: Akademija nauk SSSR.

Malmenvall, Simon. 2016. *Razvoj cerkvene organizacije v Kijevski Rusiji do sredine 12. stoletja*. *Bogoslovni vestnik* 76, št. 3/4: 547–558.

Nazarenko, Aleksandr V. 2009. *Territorial'no-političeskaja organizacija gosudarstva i eparhial'naja struktura Cerkvi v Drevnej Rusi (konec X–XII vek)*. V: *Drevnjeja Rus' i slavjane, 172–206*. Ur. Aleksandr Nazarenko. Moskva: Russkij fond sodejstvija obrazovaniju i nauke.

Obolensky, Dimitri. 1971. *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453*. London: Praeger Publishers.

Ostrowski, Donald, ur., prev. 2004. *The Povest' vremennykh let: An Interlinear Collation and Paradosis*. Harvard: Harvard University Press.

Pasini, Giorgio. 2011. *Il monachesimo nella Rus' di Kiev*. Bologna: Edizioni Studio domenicano.

Petruhin, Vladimir J. 2000. *Drevnjaja Rus': Narod. Knjaz'ja. Religija. V: Iz istorii russkoj kul'tury (Drevnjaja Rus')*, 13–323. Ur. Aleksej D. Košelëv. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury.

Plochy, Serhii. 2006. *The Origins of the Slavic Nations: Pre-modern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*. Cambridge: Cambridge University Press.

Podskal'ski, Gerhard. 1996. *Hristianstvo i bogoslovskaja literatura v Kievskoj Rusi (988–1237 gg.)*. Prev. Aleksandr N. Nazarenko. Sankt Peterburg: Vizantinorossika.

Ryčka, Volodymyr. 2013. *»I prosvjeti ju kreščen'em svjatym«: Hrystyjanizacija Kyjivs'koji Rusi*. Kijev: Institut istoriji Ukrajinjy.

Ryčka, Volodymyr. 2009. *»Vsja korolivs'ka rat'«: Vlada Kyjivs'koji Rusi*. Kijev: Institut istoriji Ukrajinjy.

Senyk, Sophia. 1993. *A History of the Church in Ukraine. Zv. 1, To the End of the Thirteenth Century*. Rim: Pontificio istituto orientale.

Shchapov, Iaroslav N. 1993. *State and Church in Early Russia: 10th–13th Centuries*. Prev. Vic Shneyerson. New Rochelle: Aristide D. Caratzas Publications.

Shepard, Jonathan. 2006. *The Origins of Rus' (c. 900–1015)*. V: *The Cambridge History of Russia*. Zv. 1, *From Early Rus' to 1689*, 47–72. Ur. Maureen Perrie. Cambridge: Cambridge University Press.

Siewell, David. 2012. *The Riurikid Dynasty's Relationship with the Orthodox Christian Church in Kievan Rus*. Razširjeno seminarsko delo. Monmouth: History Department, Western Oregon University.

Ščapov, Jaroslav N. 1971. *Ustav knjazja Jaroslava i vopros ob otnošenii k vizantijskomu naslediju na Rusi v seredine XI v*. *Vizantijskij vremennik Sovetskoj akademii nauk* 31: 71–78.

Vernadsky, George. 1973. *Kievan Russia*. New Haven: Yale University Press.

Žužek, Ivan. 1964. *Kormčaja Kniga: Studies on the Chief Code of the Russian Canon Law*. Rim: Pontificio istituto orientale.